

TANITIMLAR

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNİN DEĞERLİ BİR KAYNAK ESERİ VE YAYINI ÜZERİNE

* Zeynep KORKMAZ

Özet

Bu Aşağıda künyesi verilen Ferec ba'd eş-şidde “Freud nach Leid” adlı iki ciltlik eser, Prof. Dr. György Hazai ve Prof. Dr. Andreas Tietze'nin ortaklaşa çalışmaları ile ortaya konmuş bir Eski Anadolu Türkçesi metnidir. Bu eser birbirinden bağımsız 42 hikâyeyi içine alan bir koleksiyon niteliğindedir. Eserin yazar veya mütercimi belli değildir. Muhtemelen XIV. yüzyıl ortalarında Farsçadan tercüme edilmiştir. Elde XV. ve daha sonraki yüzyıllara ait kopyaları vardır. En eski güvenilir bir nüshası Budapeşte Akademi Kitaplığındadır.

Yazarlar bu nüshayı esas alarak ve İstanbul H (Hamidiye) ve L (Lâleli) nüshaları ile de karşılaştırarak transkripsiyonlu metin cildini (1. cilt) hazırlamışlardır. 2. cilt de yazma fotokopilerine ayrılmıştır.

Eserin Almanca Ön Söz'ünde G. Hazai Giriş bölümünde de A. Tietze tarafından FBŞ hakkında araştırma sonuçlarına dayanan kapsamlı bilgi verilmiştir.

Bu yayını Eski Anadolu Türkçesinin dil yapısını ortaya koyan değerli bir çalışmanın ürünüdür. Tarafımdan tanıtma ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: FBŞ (Ferec ba'd eş-şidde), Eski Anadolu Türkçesi, yazma nüshalar, faksimile.

Abstract

The two volume book Ferec ba'd eşidde (Happiness after sorrow) as described blow, is published by G. Hazai and A. Tietze as their joint studies. This work is an Old Anatolien Turkish text. This book is a narrative collection that contains 42 independent narratives. It is not known who the author or translator of this source work is. It has probably been translated in the middle of XIVth centry from Persian language to the Turkish. There are its handscript from XVth or later centries. The oldest and reliable copy is in the Akademy Library in Budapest.

* Prof. Dr., Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu Üyesi

The authors have prepared the transcribed text (1. volume) based on Budapest copy comparing by H (İstanbul, Hamidiye Libr.) and L (İstanbul, Lâleli Libr.) manuscripts. 2. volume contains the facsimilies of the work.

In the German preface and introduction of work, has been written by G. Hazai and A. Tietze deeply and comprehensive information about *Ferec ba'd eş-şidde*.

This work is a valuable study, which shows the language structure of the Old Anatolien Turkish. The overview and assesment of this work was made by me.

Key Words: FBŞ, Old Anatolien Turkish, handscripts, copies, facsimile

György HAZAI – Andreas TIETZE, *Ferec ba'd eş-Şidde* “Freud nach Leid” (Ein frühosmanisches Geschichtenbuch), 1. Band Text, 650 s.; 2. Band Faksimiles 595 s.; Klaus Schwarz Verlag, Berlin.¹

Türklük Bilimi alanının yukarıda adları verilen pek değerli iki profesörü tarafından Ön Söz ve Giriş bölümleri Almanca olarak hazırlanmış ve Macar Bilimler Akademisi (Magyar Tudományok Akademia)'nin, Bilimsel Araştırmaları Destekleme Fonunun yardımı ile yayımlanmış olan *Ferec ba'd eş-Şidde* “Freud nach Leid – elemden sonra sevinç” adlı eser, Eski Anadolu Türkçesinin önemli ve kapsamlı ürünlerinden biridir.

Eski Anadolu Türkçesi, Türk dilinin tarihî gelişme ve dallanma süreçleri içinde özellikli bir yer tutar. Nedeni de Oğuz lehçesine dayalı ilk yazı dili olmasındandır. Bilindiği üzere Oğuzların ta Köktürkler döneminden başlayarak Orta Asya coğrafyasında, birbirini izleyen Türk devletleri içinde etnik açıdan ağırlıklı bir yeri vardır. Ancak, uzun yüzyıllar boyunca bağımsız bir devlet kuramadıkları için, lehçeleri de bu süre içinde genellikle konuşma dili olarak süregelmiştir. XIII. yüzyılda başlayan lehçe dallanmaları ve Harezm bölgesinden batıya doğru uzanan yeni göçlerle Anadolu'ya daha önce gelen Oğuz-Türkmen yapısı yoğunlaşmıştır. Bu tarihî akışın doğal bir sonucu olarak 1307'de Selçuklu Devleti'nin parçalanmasından oluşan Anadolu Beylikleri döneminde, Oğuz lehçesine dayalı Eski Anadolu Türkçesi şekillenmiştir. XIV. yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına kadar süren ve çeşitli alanlarda yığınlarca esere sahip olan bu dönemin Türk dili tarihindeki ayrıcalığı işte böyle bir gelişmeye dayanmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi, dil yapısı bakımından ilgi çekici özelliklere sahiptir. Nedeni de bir yandan Eski Türkçe döneminden aktarılagelen bir kısım söz varlığı ile bunların bazı ses değişmelerine uğramış şekillerini içine alırken bir yandan da öteki yazı dillerinde bulunmayan birtakım gramer şekillerini içine almış olmasıdır. Yalnız, bu eserlerden çoğunun elde bulunan yazmaları, ya-

¹ Aşağıda yapılacak açıklamalarda, eser adı yayında olduğu gibi, kısaltılmış biçimi ile FBŞ olarak verilecektir.

zıldıkları tarihten çok sonra kopya edildikleri için, ne yazık ki dilde zamanın getirdiği değişme ve gelişmeler dolayısıyla, eseri kopya edenler tarafından az veya çok oranda dil tasarruf ve değişmelerine uğratılmıştır. Bu nedenle istinsah tarihleri yazıldıkları döneme daha yakın olan yazmalar elbette daha güvenilir niteliktedir.

Konuya bu açıdan bakıldığında, FBŞ, hem konusu hem XIV. yüzyıl sonlarında Eski Anadolu Türkçesine çevrilmiş olması ve elde XV. yüzyıl ortalarında kopya edilmiş değerli bir yazmasının da bulunması dolayısıyla, araştırmacılar için dil tarihi açısından ayrı bir değer taşımaktadır.

Şimdi sayın dilcilerimize, bu eserin niteliği ve üzerinde yapılan çalışmalar hakkında aydınlatıcı bazı bilgiler sunmak istiyoruz :

Eser metninin incelenmesinden ve eldeki yayının Ön Söz (Vorwort) ve Giriş (Einleitung) bölümlerindeki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, FBŞ, *Binbir Gece Masalları* tipinde kırk iki masalı içine alan tam bir hikâye koleksiyonudur. Koleksiyonda göze çarpan başlıca özellik, pek az sayıda cümleden oluşan ve Tanrı'nın methine ayrılan kısa bir ön söz ile birkaç genel söze dayanan kafiyeli nesir metninin ve 42 hikâyeyi içine alan alfabetik bir cetvelin bulunmasıdır. Bazı yazmalara seçim yolu ile alınmış hikâyeler bir yana bırakılırsa, eserdeki hikâyelerin sırası hep aynıdır ve birbirinden bağımsızdır. Bununla birlikte II, IV, VI, VIII, XI ve XVII. hikâyeler, bir hikâyeler topluluğu gibidir. X. hikâye de dört ayrı hikâyeyi içine almaktadır.

Eser ilk kez ortaya çıkmış ve yayımlanmış değildir. Bilim dünyası H. Vámbéry'den beri bu esere aşinadır. G. Hazai'nin Ön Söz'de yaptığı açıklamadan anlaşılacağı üzere, FBŞ'nin daha önceki bir dönemde yayına hazırlanırken, Lat. *Habent sua fata libelle* deyiminde² belirtildiği üzere, gerçekten de başından eserin adına ve içeriğine uygun bir macera geçmiştir.

FBŞ'nin 1451 tarihinde Edirne'de kopya edilmiş bir nüshası, Macar Bilimler Akademisi Kitaplığının Orientalistik bölümündedir. Bu nüsha ilkin Macar Doğubilimcisi Ármín Vámbéry (1832-1913)'nin dikkatini çekmiş ve *Altosmanische Sprachstudien* (Leiden 1901) adlı eserinde, yazmanın temel özelliklerini ayrıntıları ile incelemiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de oturan A. Tietze, İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Helmut Ritter'in teşviki ile bu eser üzerinde çalışmaya başlamıştır. Macar Türkoloğu J. Németh'in yardımı ile Budapeşte nüshasının mikrofilmni getiren Tietze, bu nüshayı öteki nüshalarla ve özellikle İstanbul yazmaları ile karşılaştırdıktan sonra, çalışmalarında Budapeşte nüshasını temel almaya karar vermiştir. Amacı, bu eseri kritik metni, tercümesi, edebî ve dil tarihi incelemeleri ile yayımlamaktır. A. Tietze, yaptığı çalışma planı gereğince, eserin 1. bölümünü yani metnin edisyon kritiğini bitirerek

² “Kitapların da kendi yargıları, alinyazıları vardır” anlamındadır.

Giriş bölümü ile birlikte, Mouton (Den Haag) yayınevine teslim etmiştir. Eserin baskısı sırasında davetli olarak Los Angeles'te görevli olduğundan, baskının kontrolü için yalnız Avrupa'ya yaptığı seyahatler sırasında basınevine uğrayabilmiştir. Bu dönemde basınevinden yalnız *Giriş* bölümünü alabilmiş; öteki bölümler bir türlü kendisine teslim edilmediği için endişeye kapılarak bir şeylerin yolunda gitmediğini fark etmiştir. Nitekim daha sonra basın temsilcisi, kendisine, basınevindeki dizgicinin bir talimatı yanlış yorumlayarak bütün eserin ve yazmanın kullanılmaz duruma geldiğini bildirmiştir. Bu duruma çok üzülen Tietze, artık eserin yayını ile ilgili yeni bir çalışma yapmaktan vazgeçmiştir.

G. Hazai, A. Tietze'nin yeniden Viyana'da kendisinin de Berlin'de bulunduğu 1970'li yıllarda zaman zaman bir araya geldiklerinde, bu konu da gündeme gelmiş ve Tietze'yi, kendi asistanlarının yükleneceği teknik yardımlarla eserin yeniden yayına hazırlanması mecburiyetine ikna etmeyi başarmıştır.

Yine burada yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki elde önceki çalışmalardan yalnız kabataslak bir tercüme ve Tietze'nin hazırladığı Giriş bölümü kalmıştır. Metin çalışmaları yeniden ele alınmak zorundadır. Bu nedenle yapılacak ortak çalışmada nasıl bir yöntem izleneceği iki yazar arasında ayrıntılı ölçülerle tespit edilmiştir. Buna göre, Tietze'nin daha önce hazırladığı Giriş bölümü, mümkün olan tamamlamalardan sonra olduğu gibi basılacak ve transkripsiyonlu metin yayını gereken titizlikle ele alınacaktı. Tespit edilen ilkeler doğrultusunda çalışmalara başlanmıştır. Ancak, Hazai'nin uzunca bir süre daha Berlin'de kalması, Macaristan'a döndükten sonra da Akademideki işlerin yoğunluğu yüzünden çalışmalar oldukça ağır bir tempoyla yol almıştır. Bununla birlikte 1990 yılı sonlarında metnin transkripsiyonu ve yazıya aktarılması tamamlanmış bulunmaktadır. Ancak, çalışmalar sırasında ortaya çıkan çeşitli sorunların çözüme bağlanması ister istemez yayın süresini uzatmıştır.

Çeşitli güçlükleri göğüsleyerek hazırlanmış olan metin hem daha sonraki çalışmalar için bir temel oluşturmuş hem de Tietze'nin hazırlamakta olduğu *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı (Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei Türkischen)*'in kaynakları arasında önemli bir yer tutmuştur.

Eserin yayın incelikleri konusunda her iki yazar da çok duyarlı davrandıkları hâlde, başlangıçta metin yayını için yalnızca Budapeşte nüshasını temel almışken, daha sonra Prof. Dr. İsmail Parlatır'ın yardımı ile İstanbul yazmalarının filmlerini elde edince, Budapeşte yazmasını temel alan karşılaştırmalı bir metin yayımına karar verilmiştir.

G. Hazai'nin "aziz arkadaşım" ve "üstadım" dediği A. Tietze 22 Aralık 2003'te vefat ettiği için ne yazık ki eseri bütünü ile görememiş; dolayısıyla bütün sorumluluğu G. Hazai üstlenmiştir.

G. Hazai, Ön Söz'üne ek olarak verdiği "Danksagung" başlığı altındaki teşekkür sayfasında (s. 29), eserin metin hazırlığından baskı sonuna kadar ge-

çirdiği çalışma süresinde, kendisine yardımcı olan meslektaş ve dostlarının adlarını vererek sözlerini onlara yaptığı teşekkürlerle bitirmiştir.

A. Tietze'ye ait olan *Giriş "Einleitung"* (s. 11-81) bölümünde, başlıca : *Ferec ba'd eş-Şidde*) nedir? Eserin adı; Eser adının kökeni; Türkçe Ferec ba'd eş-şidde; Eserin yazılış zamanı, yazılış yeri; Yazar veya mütercimi; Eser üzerindeki çalışma ve düzenlemeler; Yazmalar; Yazmalar üzerindeki gözlemler; Yayına temel oluşturan yazmalar ve tanıtımları; Budapeşte yazmasını temel alarak hazırlanan resim vb. açıklamalar ve Dil çalışmaları ile ilgili liste ve cetveller alt başlıkları yer almıştır.

Bu bölümde verilen bilgilere göre, yazmanın ön söz niteliğindeki girişinde, eser adının beklendiği yerde, yalnızca "*Bir hikâyetnâme*" açıklaması bulunuyor. Yazmanın sonunda bir *hâtıme* (Kolophon) da yoktur. Bununla birlikte yazmaların çoğunda ve özellikle tam metinli yazmalarda FBŞ ibaresi, metin dışında üst başlık olarak veya 1. yaprağın dış sayfasında yer almaktadır. Burarlarda eserin adı *Ferec ba'd şidde*, *el-Ferec ba'd eş-şidde*, *Ahbâr el-ferec ba'd eş-şidde*, *Ferah ba'd eş-şidde* varyantları ile yer almıştır. Hikâyelerden XVIII. bölümün sonundaki metin parçasında, hikâye "Şiddetten Sonra ferece yetişt; İstanbul H (Hamidiye Ktp.) nüshası yazmasında da son hikâyenin bitiminde "Şiddetten sonra ferec bulub Tanrıya şükr êtdiler" ibaresi yer almıştır.

Eserin adının nereden alındığı konusunda, Arap ve Fars kaynaklarına başvuran Tietze, bu kaynaklarda "yağmurdan sonra güneş" misali "şiddetten, elemenden sonra sevinç, mutluluk" anlamına gelen adların popülerliğine işaret ederek bunları C. Brockelmann'ın *Geschichte der arabischen Literatur* ve P. Loosen'in *Tanuhî, Seine Art und Kunst* adlı eserlerinden aldığı bilgilere dayanarak ve yerlerini belirterek açıklamıştır. Ayrıca *Kaşf az-zünûn*'da FBŞ'nin Mevlânâ Lütfî Tokadî tarafından 14 bölümlük Türkçeye yapılmış bir tercümesinin bulunduğu da işaret etmiştir. Bu tercümeden Taşköprüzade de söz etmiştir. Ancak, tercümenin hangi metne dayandığı konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Bu hikâye 14 bölümden ibaret olduğuna göre, 42 hikâyeden oluşan FBŞ ile aynı olamaz. Herhâlde söz konusu tercümenin dayandığı metin, herhangi bir şekilde kaybolmuş olmalıdır.

Tanuhî'den yapılan ve 1276'da Bombay'da taşbasması olarak yayımlanan Farsça bir çeviri de vardır. Bu çeviri, Mevlânâ Husain b. As'ad Husain al-Nuayyedî al-Dihistanî (H. VI. yüzyıl ortasında veya 2. yarısında)'nin elinden çıkmıştır. *Kaşf az-Zünûn*'un verdiği bilgiye göre, FBŞ'nin 13 bölümlük bir Türkçe çevirisi de XV. yüzyılın ilk yarısında, Muhammed b. Ömer al-Halebî tarafından yapılmıştır. Bu çeviri Dihistanî'ye dayanmaktadır.

Dihistanî'nin tercümesinden sonra XIII. yüzyılda tamamlanan ve genişletilmiş olan anonim bir Farsça FBŞ'nin VI, IX, XVII. parçalarının yer aldığı bir yazma da Londra'da Indiana Office'dedir.

Bu açıklamalardan sonra, yazar, burada ele alınan FBŞ adlı eserin, Arapça kaynaklarda yer alan ve belirtilen eserler ile bunların Farsça ve Türkçe çeviri-

leri veya yeniden düzenlenmiş şekilleri arasında isim benzerliği dışında hiçbir ilişki bulunmadığını bildiriyor. Böylece, yukarıda aynı adı taşıyan eserler üzerinde yapılan açıklamalardan, bilinen ve sevilen FBŞ adlı eserler ile Türkçe FBŞ arasında bir bağlantı olmadığını öğrenmiş bulunuyoruz.

Türkçe *Ferec ba'd eş-şidde* konusuna gelince:

Yukarıdaki tespitlere dayanarak Türkçe FBŞ'nin orijinal bir eser olduğu söylenemez. Çok muhtemeldir ki bu eser, bugün elimizde bulunmayan Farsça bir FBŞ'den çevrilmiş olabilir. Yazar burada, Hasan Kavruk'un, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler* (İstanbul 1998, s. 60) adlı kitabına atıfta bulunarak FBŞ'nin Farsçadan Türkçeye Kâsım b. Mehmed tarafından çevrildiği tahmin edilen, ancak, hangi eserden çevrildiği tespit edilemeyen ve 42 hikâyeden oluşan bir FBŞ'ye işaret ediyor.

A. Tietze, burada bu genel bilgi ile yetineceğine işaret etmiştir. Çünkü, bu eserle ilgili ilk çalışmasının III. cildinde yer alan, eserin malzeme ve edebî kaynakları konusundaki bilgiler, yukarıda açıklandığı üzere, baskı sırasında uğradığı alınyazısı ile artık yok olmuş bulunmaktadır.

“Giriş” bölümünde, E. Rossi tarafından hazırlanan katalogda, Vatikan Kütüphanesindeki FBŞ hakkında bilgi verilirken, Rieu Kataloğuna dayanılarak bu eserin *Hubbî* diye bilinen tamamlanmamış olan Farsça bir nüshasının British Museum'da bulunduğu da dikkat çekiliyor. A. Tietze'ye göre, gerçekten de bu hikâyeye koleksiyonunda Türkçe FBŞ hikâyeleri ile uyuşan ama farklı sıralarda yer alan 24 hikâyeye vardır. Ayrıca, araya serpiştirilmiş dokuz ayrı hikâyeye daha bulunmaktadır. Bu duruma göre, belirtmek gerekir ki Türkçe FBŞ, bilinmeyen sayıda hikâyelerin bir araya getirilmesinden oluşmuş değildir. Aksine, çok belirli ve karakteristik özelliklere sahip bir şekil yapısı içindedir. Eğer biz bu eserin Farsça son biçimini almış bir eserden Türkçeye çevrilip çevrilmediği hususundaki belirsizliği bir yana itersek, Türkçe metnin nerede ve ne zaman yazıldığı hususuna yönelebiliriz.

Eserde hikâyenin yazılış tarihine ilişkin bir kayıt yoktur. Tarihi bilinen en eski yazmalardan B (Budapeşte) nüshası, Edirne'de H. 855'te, H (İst. Hamidiye) nüshası H. 898'de kopya edilmiştir. B nüshasına çok yakın olan L (İst. Lâleli) nüshası belki XV. yüzyıl ortalarına ait olabilir. E. Blochet, P (Paris, Bibl. National) nüshasının , eserin dış belirtilerine dayanarak 1400 tarihli olduğu tahmininde bulunmuştur. H. Vámbéry, *Altosmanische Sprachstudien* adlı kitabında (s. 4, not 2), bu eserin en eski nüshasının Bursa'da H. 784 (M. 1382) tarihinde kopya edildiğini bildiriyor. Ancak, eserin bulunduğu yer hakkında hiçbir bilgi vermiyor. Muhtemeldir ki, C. Brockelmann, bu bilgiyi verirken FBŞ'nin Arapçadan Türkçeye aktarılan bir nüshası ile karıştırmış olabilir. Çünkü, bizim bildiğimiz yazmaların hepsi de XV. yüzyıla aittir. Bu nedenle 1382 tarihi, *Terminus quante* (bilinen en eski tarih) olarak kabul edilebilir. Bu durum eserin dil özellikleri ile de kanıtlanmaktadır. Bizim elimizde bulunan

yazmalar hep XV. yüzyıl yazmalarıdır. Ne var ki eserin bazı yerlerinde öyle arkaik şekiller göze çarpmaktadır ki müstensihinin o şekilleri hiç anlamadığı anlaşılıyor. Bu duruma bakarak eserin XIV. yüzyıl ortalarında çevrilmiş olduğu kanısına varılabilir. Bugün için elde bulunan malzemeye dayanarak kesin bir yazılış tarihi vermek olanaksızdır.

FBŞ'nin yazılış yerini ve bölgesini ancak dil özelliklerine bakarak belirleyebiliriz. Eserin dili XIV. yüzyılda tanıdığımız edebî dildir. Eser başlangıçta herhâlde Osmanlı olmayan bir bey için (Türkmen Beyi) kaleme alınmış olmalıdır. Bu durum yazmalarda bir ithafın bulunmaması ile açıklanabilir. Şüphesiz daha sonra 1382'de Bursa'da, 1451-52'de Edirne'de kopya edildiğine göre, Osmanlı saray çevrelerinde de sevilen ve aranan bir eser olmuştur.

Yazar veya mütercim konusunda *Kaşf al-Ziünün*'da verilen adların bizim burada üzerinde durduğumuz FBŞ ile bir ilgisi yoktur.

FBŞ'nin hemen hemen her münferit hikâyesinin sonunda ve kalıp hâlinde yazara, müstensihe ve okuyucuya dua edilmektedir. Hatta XXXII. ve XXXIX. hikâyelerin sonlarında, bu şahıslar yanında çevirici de zikrediliyor. Yazar adının ön söz'de veya eser sonunda verilmesi beklenen yerde böyle bir isim verilmemiştir. Bununla ilgili tek beyan, metin dışında ilk yaprağın dış yaprağındadır. Bu da tarihsiz XV. yüzyıl ortalarında kopya edildiği tahmin edilen L (Lâleli) yazmasındadır. Buradaki nota göre, mütercim al-Kâsım b. al-Muhammad'in bildirdiği şekilde, eser *Ahbâr el-Ferec ba'd eş-şidde* imiş. Burada kullanılan yazı ve mürekkepten anlaşılmaktadır ki bu not sonradan düşülmüş değildir. Yazmanın yazıldığı zamana aittir. Ancak, bu bilgi eserin içinde verilmediği ve öteki yazmalarda da bulunmadığı için mütercime ait kayıt ihtiyatla karşılanmalıdır.

Eser Üzerindeki Çalışma ve Düzenlemeler (s. 15-18) :

FBŞ hakkında ilk bilgiyi veren ve daha sonra *Binbir Gece Masalları*'nı da çevirmiş olan ilk doğubilimci, Antonie Galland'dır. Galland, günlüğünün 9 Ocak 1673 tarihini taşıyan sayfasında yer alan hatıralarında, çarşamba ve cuma günleri bu kitaptan iki hikâyeyi okuduğunu bildirmiş (Journal d'Antoine Galland pendant son séjour á Constantinople, 167-73 yay., Charles Schefer, Paris 1881, Bd II, s. 6) ve bu hikâyelerin konularını açıklamıştır. Okuduğunu bildirdiği ve konularını açıkladığı hikâyeler, bizim kitabımızdaki III. ve XIII. hikâyelerdir. Galland, bu önemli buluşu ilgili daha fazla bir bilgi vermemiştir. Daha fazla bilgi, onun yurttaşı ve çağdaşı olan Pétis de la Croix'ya kısmet olmuştur. 1704'te Galland'ın buluşu Avrupa edebiyat literatürüne geçtikten kısa bir süre sonra (1710), Pétis de la Croix'nın *Les mille et un joue contes persans* adıyla yayımlanan eserinin 5. cildinde (1710-12), bu hikâye koleksiyonunun sırrı açıklanmıştır. Croix'nın eserinin ön sözünde işaret ettiği ve A. Loiseleur Deslongshamps'ın da *Binbir Gün Masalları*'na tahsis ettiği baskının (1839) *Giriş* bölümünde ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, hiç şüphe yok ki bu ma-

salların büyük bir kısmı, oldukça serbest bir çeviri ve düzenleme ile Türkçe FBŞ'den alınmış hikâyelere dayanmaktadır.³

Bu hikâyelerin çok serbest bir çeviri düzenlemesi ile kaleme alınması, yazar Alain René le Sage'a kadar dayanır. Le Sage'ın bildirdiğine göre Pétis de la Croix kendi çeviri üslubuna güvenemediği için bu hikâyeleri içine alan yazmayı yayından önce le Sage'ye vermiştir. Le Sage'nin edebî metinleri büyük bir dikkatle ele aldığı bilinmektedir. Ancak, *1001 Gün* masalarının motiflerinde pek de düşünülmeden yapılmış değişikliklerde göze çarptığı gibi, orijinal metne sadık kalmaya yeterli özenin gösterilmemesi, hikâyelerin ilk baskısının Pers Mektupları adıyla yayımlanmasını da açıklamaktadır. Ön Söz'de Pétis de la Croix, bu hikâyeleri *Hezaryek Rouz* adlı bir Hint tiyatro oyunundan Farsçaya aktaran Mocles (Muhlis) adında saygıdeğer ve ermiş bir dervişin Farsça eserinden tercüme ettiğini ve bu eserin kendisine yani yazara (Pétis de la Croix'ya) Isfahan'da bulunduğu sıralarda hediye edildiğine ilişkin pek de inandırıcı olmayan bir hikâye anlatır. 21 yaşındaki Pétis'in hatıra defterinden, Isfahan'da kaldığı sırada (Ağustos 1674'ten başlayarak) bu adda bir dervişle arkadaşlığı olduğunu öğreniyoruz. Ancak, bu defterde bu dervişin kerameti ile mükemmelliğine ve böyle bir hediyenin verildiğine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

Burada verilen bilgide, şüpheden uzak olan husus, Pétis de la Croix'nın, söz konusu Farsça hikâyelerin *Alfarage Ba'da Alschidda* adıyla Türkçeye de çevrilmiş olduğunu ve Roi Kütüphanesine vermiş olduğunu bildirmesidir. Yalnız, Pétis de la Croix burada eseri 18. yüzyılda götürmekle bir varsayımaya başvurmuştur. Aşağıda belirtilen zaman dilimi dikkate alındığında, bu varsayım güçleniyor. Belki de Le Sage'nin üzerinde çalışmış olduğu FBŞ'den alınma hikâyelerden üçünün la Croix tarafından yapılan çevirisi, *Binbir Gün (Mille et une nuit)*'ün basımından önce, daha doğrusu bu hikâyeler yayıncı Galland tarafından mütercimi bilinmeden *Binbir Gün*'ün 8. cildi olarak da yayımlanmış olabilir. Bu durum, Galland'ın daha sonraki günlüğünde yer alan 17 Ocak 1710 tarih kaydı ile bağlantılıdır.

A. Tietze, bu açıklamalardan sonra, Pétis de la Croix'nın çeviri tekniği ve hikâyelerden her birinin onun tasarladığı şekillerle ilgisini araştırmak, bu Giriş yazısının görevi değildir diyerek FBŞ'nin edebî değeri ve etkisi üzerinde III cilde atıf yapmakla yetinmiştir.

Daha sonra A. Tietze, FBŞ metninin dil tarihi açısından taşıdığı değeri belirtmeye yönelmiştir. Eser üzerinde ilk çalışanın H. Vámbéry olduğunu, *Altosmanische Sprachstudien* adlı kitabında, 1. hikâyeyi orijinal yazısı ve transkripsiyonu ile verdiğini eserin özelliklerini gösteren bir değerlendirme yaptığını bildirmiştir. Ayrıca Vámbéry'nin bu kitabın Eski Anadolu Türkçesi

³ Bu konuda daha geniş bilgi için Warter Schiller, "Über die Märchen von Tausend und ein Tag", *Zeitschrift für Bücherfreunde*, N. F. 1909, 41-63; A. Tietze, "Aziz Efendis Muhayyelât", *Oriens I*, 1948, s. 253; Ettore Rossi "Lafonte turca della novel la cornice dei 'Miele e un giorno' di Pétis de la Croix", *Oriente Moderno*, 19-1949, 1-3, 28-33'e bk.

çalışmalarına başlayan ilk eser olduğuna ve bu alanda temel oluşturan bir değer taşıdığına da işaret etmiştir.

H. Vámbéry'nin transkribe ettiği metin, 1945 yılında, Şükrü Kurgan tarafından "Osmanlı Devrinde Mensur Hikâyeciliğimize Ait Bir Eser" adıyla *Türk Dili Belleten* III. Seri, No.: 4-5 (1945)'te yeniden yayımlanmıştır. Kurgan bu makalesinde eserin özelliklerine girmeden yalnızca FBŞ'nin dil belgeleri arasındaki anlamını dile getirmiştir. Makalenin amacı, eser üzerine dikkati çekecek yayımlanmasını sağlamaktır. Makale, aynı zamanda FBŞ başlığını taşıyan ve Türkiye'de bulunan yazmaların bir listesini de içine almaktadır. Ancak, makalede, FBŞ adını taşıyan Türkçe ve Arapça eserler arasında bir ayırım yapılmadığı için bu durum yazının değerini düşürmektedir.

Yazmalar (s. 19-24) :

Türkçe FBŞ yazmaları, hemen hemen yazma eserlerin yer aldığı bütün kütüphanelerde bulunmaktadır. Yalnız, bunların çoğu XVI. ve XVII. yüzyılda kopya edilen nüshalardır. Eserde üzerinde durulan ve tanıtması yapılan yazmalar, en eski kopya tarihi taşıyan altı nüsha ile üzerinde kopya tarihi bulunmadığı hâlde 1500 yılından önce kopya edildiği şüphesiz olan iki nüshadır. Eserde, bu nüshaların taşıdığı özellikler buldukları şehir veya kütüphanelerin baş harfleri ile gösterilerek açıklanmıştır. Bu açıklamalardan sonra, yazarca bilinen ancak değerlilik söz konusu olmayan öteki yazmaların da listesi verilmiştir. H. Vámbéry'nin üzerinde durduğu ve 784 H'de kopya edildiğini bildirdiği Bursa nüshası da dikkate alınmamıştır.

Yazmalar Üzerindeki Gözlemler (s. 25-26) :

A. Tietze'nin bu konudaki görüşleri şu noktalarda toplanıyor.

Çok sayıda yazmaların bulunmasından şu sonuca varılmaktadır ki bu eser XV. yüzyılda çok beğenilen ve aranan bir kitap olmuş ve bu talep daha sonraki yüzyıllarda da eksilmemiştir. Eser geniş tabakaların zevkine hitap etmiştir. Geniş halk kitlelerinin beğenisine mazhar olan bir eserin pek az yazması, onu sarayın hizmetine verecek uzmanların eline geçebilmiştir.

XIX. yüzyılda, FBŞ'den alınmış birçok hikâye, taşbasması olarak halk kitabı durumuna gelmiştir. Galland, yukarıda adı geçen günlüğünde, bu gibi halk hikâyelerinin nasıl itibarda olduğunu dile getirmişti (14 Aralık 1672. Tietze burada Galland'ın günlüğünde yer alan birkaç cümleyi olduğu gibi aktarmıştır). Bu açıklamalara göre biz de emin olabiliriz ki FBŞ, çok sık olarak halk kitabı bulduran yerlerden alınarak okuyup yazması olmayan dinleyicilere okunmak suretiyle halkın yararına sunulmuştur.

Yazmaları sırf pratik amaçlarla kopya eden müstensihler, kopya ettikleri eserin özelliklerine karşı az saygılı olmuşlardır. Müstensihler, hiçbir sakınca görmeden bir kelimeyi başka bir kelime ile değiştirmişler, kelime sıralarında

yani cümle yapısında değiştirmeler yapmışlar; bazen asıl metinde olmayan kelimeler eklemişler ve metindeki anlaşılmayan yerleri de atlamaktan çekinmemişlerdir. Dolayısıyla, çok kez orijinal metnin açıklamalı bir kopyasını ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı da eserin daha sonraki kopyalarında eserin dil yapısı bakımından değerini ortaya koyma olanağı bulunamamaktadır.

Bu muahhar kopyaların aksine, XV. yüzyıl kopyaları ve XVI. yüzyıl kopyalarının bazıları, son derece dikkatli kopya örnekleridir. Burada özellikle işaret etmek isterim ki hikâyelerin tespiti bakımından çok iyi bir yazma olan F yazmasının (İstanbul, Fatih Ktp., XVIII. yüzyıl), metin olarak aslından çok sapmış bir içeriği vardır.

Daha önceki yazmalar arasında aslından hayli uzaklaşan tek bir yazma vardır. Fakat bu yazma, kopya tarihi bakımından 2. en eski yazmadır. Üstelik çok özenli bir biçimde yazılmış olan ve metinde hiç eksiği bulunmayan tam nüsha durumundaki H (İstanbul, Hamidiye Ktp.) nüshasıdır. Biz bu açıklamalarla eseri aslından az çok ayırmış olan müstensihleri suçlamak istemiyoruz. Aksine, onları, metni edebî bakımdan değiştirerek ve kendi çağlarına göre eskimiş olan dili yenileştirerek ve üslup ve dil açısından zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilmişlerdir. Bu nedenle çalışmalarda XV. yüzyıldan sonraki kopyalar dikkate alınmamıştır.

Yayına Temel Oluşturan Yazmalar (s. 26) :

A. Tietze burada, eldeki yayının esas itibariyle B (Budapeşte) nüshasına dayandığını, bu nüshalardaki eksikliklerin H (Hamidiye 898 H.) yazmasından tamamlandığını bildiriyor. B nüshasının temel alınma nedeni de : 1) Elde bulunan en eski nüshadır. 2) Tarihlidir. 3) Çok dikkatli yazılmıştır. Bařtan başa harekelidir ve çok okunaklıdır. Birkaç leke dışında iyi korunmuştur gerekçelerine bağlıyor.

Eksiklikler için H nüshasından yararlandık. Çünkü bu nüsha da aynı şekilde eski, çok iyi yazılmış ve iyi korunmuştur. Ayrıca B nüshasına metin olarak da zaman bakımından da en yakın nüshadır. L (İstanbul, Lâleli Ktp.) yazması da kullanılabilir. Ancak, bu yazma tarihsizdir diyor.

Giriş'in son bölümünde, yayında temel alınan ve Macar Bilimler Akademisi F71 numarada kayıtlı bulunan yazmanın ayrıntılı bir tanıtması yapılmıştır. Bu tanıtma sırasında A. Tietze, eldeki tanıklara dayanarak yazmanın iki ve belki de üç müstensihin elinden geçtiğine, bu nedenle yer yer imla farklarının ortaya çıktığına, özellikle s. 113-122 arası bölümde, kelimelerin son seslerindeki ünlülerin yazılmayıp çok kez hareke ile karşılandığına, bunun kendi çevriyazılarında ünlüler altına konan (°) işareti ile belirtildiğine, bağlaç durumundaki *ki*'nin eser boyunca genellikle (kh) harfleriyle yazıldığı hâlde, bu bölümde (ky) ile karşılandığına ve öteki bazı ayrıntılara işaret ederek hikâyelerdeki bölüm başlıklarının yapı ayrılıklarını da dört tipe ayırmıştır.

Yayın İlkeleri bölümünde (s. 35-39), metin hazırlanırken filolojik ölçülerin ön planda tutulduğu vurgulanmıştır. Bunun dışında, eserin bir hikâyeler

bütünü olduğu ve belki de dinleyicilere sözlü anlatımla aktarıldığı göz önünde tutularak bunun gereğinin de yerine getirilmeye çalışıldığı bildirilmiştir. Bu nedenle hikâyelerde yer alan ve hikâyelerin amacına hizmet eden kafiye- li metin parçaları, sayfalara, göze çarpacak biçimde yerleştirilmiştir. Ayrıca, hikâyeler toplum önünde anlatıldığı için, anlatıcının inşa tekniğinden kaynaklanan araya girme durumu veya hikâyeyi asıl anlatanın bir başka anlatana devretmesi ve onun da araya bağımsız bir hikâye sokmasından kaynaklanan hikâyeler kümesinde ortaya çıkan karışıklığın önlenmesi için gerekli yerlerde (III → III → II) gibi işaretlere yer verilmiştir.

Metinde zarar gören yerler de #...# işaretleri ile gösterilmiştir. Bu bölümde teknik düzenleme ile ilgili birkaç açıklama daha yer almıştır.

Daha sonra da yazmanın özelliklerini ve filolojik değerlendirmeyi içine alan çeşitli cetveller (s. 41-81) düzenlenmiştir.

* * *

Benimsenen yayın ilkelerine göre hazırlanmış ve G. Hazai'nin bütün sorumluluğu üzerine almış olduğu *Hazā kitāb Ferec ba'deş-şidde* başlığı altındaki metin bölümü, 1. cildin 83-642 sayfaları arasındadır. 645-647. sayfalar, hikâye başlıkları ile hikâyelerin eserdeki yerlerini göstermektedir. 649-650. sayfalar da kısaltmalara ayrılmıştır.

Metinlerin incelenmesinden anlaşıldığı üzere, bu bölüm, metin yayını yönteminin bütün inceliklerine uyularak hazırlanmış çok yorucu fakat yorucu olduğu kadar da takdirle karşılanacak başarılı bir çalışma ürünüdür. Her hikâye sonunda, öteki nüshalarla yapılan karşılaştırma farkları da ayrıntılı biçimde gösterilmiştir.

Eserin 595 sayfalık 2. cildi de *Faksimileler* başlığı altında, işlemede kullanılan yazmaların fotokopilerine ayrılmıştır. Fotokopiler de son derece temiz ve okunaklı bir baskı sergilemektedir.

Sözlerimize son vermeden önce düşüncemize takılan bir noktaya işaret etmek istiyoruz. Şöyle ki:

Yayına temel alınan yazmada esre (,) ile gösterilen *di-*, *it-*, *vir-*, *yir*, *yit-* vb. örneklerde görülen bazı kök hece ünlüleri, çevriyazıda, günümüz standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *dé-*, *ét-*, *vér-*, *yér-*, *yit-* vb. biçimlerde kapalı e (é) ile karşılanmıştır. Gerçi, imla-telaffuz bağlantısı açısından e / é / i seslerinin Ana Türkçeden başlayarak Eski Türkçeden günümüze uzanan yazı dilleri ve lehçelerde çeşitli değişim ve gelişmelerle aldığı farklı şekiller üzerinde öteden beri durulmuş ve epeyi değişik görüşler ileri sürülmüştür.⁴

Bu konuda elbette sayın meslektaşımız G. Hazai'nin de bütün bu görüşleri dikkate alarak ulaştığı bir sonuç vardır. Buna dayanarak yazmada esre ile gösterilen belirli kök hece ünlülerini çevriyazıda kapalı e (é) ile karşılamıştır.

⁴ Ayrıntılı bilgi ve farklı gelişme süreçleri için Emine Yılmaz Ceylan, "Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1991, s. 151-165'e bk.

Ancak, eserde bu konuda özel bir açıklama yapılmadığı için biz kendi düşüncemizi şöyle açıklamak istiyoruz:

Eski Anadolu Türkçesi yazmalarında bu sözler genellikle esreli biçimde (yani i'li biçimde) yazıldığına, Eski Anadolu Türkçesi, yazı dili olarak metinlerde görüldüğü üzere daha standart bir biçim almadığı için ağızlara yani söyleyiş biçimlerine dayandığına ve bu ağızların devamı bugün Anadolu ağızlarında yaşadığına ve üzerinde durulan kelimeler, birçok ağızda *didi*, *itdi*, *viririm*, *yir*, *yitdi* vb. söyleyişlerle yer aldığına göre, acaba yazmadaki esreli yazılışları çevriyazıda TT.'de olduğu gibi *ë* ile değil de *i* ile göstermek daha uygun olmaz mıydı diye düşünüyoruz. Sayın meslektaşımızla karşı karşıya geldiğimizde herhâlde bu nokta bir açıklık kazanacaktır.

Sonuç olarak müteveffa değerli meslektaşımız Prof. A. Tietze ile aziz arkadaşımız ve değerli meslektaşımız Prof. Dr. G. Hazai'nin birlikte hazırlayarak çok uzun ve yorucu çalışmalarla ortaya koydukları bu çok değerli ve mükemmel eser, Ferec ba'd eş-şidde yayını için kendilerine Türk dili adına sonsuz teşekkürlerimi sunuyor, sıraya yeni başarılarının girmesini diliyorum.